

۲۰۲۹۵۸۵

شهر و محرومیت اجتماعی در ایران

مؤلفان:

دکتر مصطفی خزایی

مسعود داورپناه

مجتبی امانی

www.ketab.ir

جهاد دانشگاهی واحد شهید بهشتی

۱۳۹۸

سرشناسه	خرزایی، مصطفی، ۱۳۶۴-
عنوان و نام پدیدآور	شهر و محرومیت اجتماعی در ایران/ مؤلفان: مصطفی خرزایی، مسعود داورپناه، مجتبی امانی.
مشخصات نشر	تهران: جهاد دانشگاهی، واحد شهید بهشتی، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	۲۲۴ ص.: صور، جدول، نمودار.
شابک	۳۰۰۰۰۰ ریال ۴-۱۳۱-۴۷۹-۹۶۴-۹۷۸:
وضعیت فهرست نویسی	فیبیا
موضوع	فقر--ایران--جنبه‌های اجتماعی--Poverty--Iran--Social aspects
موضوع	فقر--جنبه‌های اجتماعی--Poverty--Social aspects
موضوع	فقرای شهری--ایران--Urban poor
موضوع	فقرای شهری--Urban poor
موضوع	حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی--ایران--Suburban life
موضوع	حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی--Suburban life
موضوع	توسعه پایداری شهری--جنبه‌های اجتماعی--Sustainable urban development--Social aspects
موضوع	زنان--ایران--وضع اجتماعی--Women--Iran--Social conditions
موضوع	سالمندان--ایران--وضع اجتماعی--Older people--Iran--Social conditions
موضوع	کودکان--ایران--وضع اجتماعی--Children--Iran--Social conditions
موضوع	معلولان--ایران--وضع اجتماعی--People with disabilities--Iran--Social conditions
شناسه رده	داورپناه، مسعود، ۱۳۶۸-
شناسه رده	امانی، مجتبی، ۱۳۶۸-
شناسه افزود	جهاد دانشگاهی. واحد شهید بهشتی
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۸خ/ف/HC۴۸۰
رده‌بندی دیویی	۳۰۰.۷۵
شماره کتابشناسی ملی	۸۱۳

شهر و محله های اجتماعی در ایران

مؤلفان: دکترو مصطفیٰ خزایی، سعود اورینا، مجتبیٰ امانی

نوبت: اولی

انتشارات: جهاد دانشگاهی - مشهد - مشهد بهشتی

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۳۰۰۰ ریال

شاک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۷۹-۱۳۱-۴

حق چاپ و نشر محفوظ است.

۹۱ احد شهید بهشتی

نشانی: تهران، اوین، دانشگاه شهید بهشتی، جهاددانشگاهی واحد شهید بهشتی - صندوق پستی: ۱۹۸۵۳-۳۷۱

پست الکترونیک: manager@jdsb.ac.ir

نصاب: ۳۸ ۱۹ ۴۳ ۲۲

تلفن: ۳۳ ۱۹ ۴۳ ۲۲

مفهوم محرومیت به‌ویژه محرومیت اجتماعی^۱ به وقتی که مردم از مشارکت کامل در زندگی مدنی، اجتماعی و اقتصادی باز داشته می‌شوند و پس از وقتی که دسترسی به درآمد و دیگر منابع (شخصی، خانوادگی، اجتماعی و فرهنگی) به قدری نامناسب است که آنان را از برخورداری از استانداردهای زندگی و کیفیت زندگی مورد قبول جامعه محروم می‌کند، باز می‌گردد (Alexiadou, ۲۰۰۲: ۱۱). همراهان اجتماعی که به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه می‌تواند به عنوان معیارهای محرومیت مورد توجه قرار گیرد شامل فعالیتهای اقتصادی؛ بازار کار، خدمات نظیر سلامت و آموزش (یا خدمات با کیفیت بالا)؛ محرومیت از حضور در زندگی اجتماعی یا جمعی؛ محرومیت از فعالیت در امور سیاسی، فرایندهای مشارکتی و ابراز بیان است. بنابراین محرومیت به معنای فقدان هر نوع فرصت و عدم دسترسی به منابع است. با وجودی که اکثر تعاریف محرومیت اجتماعی به سه محوریت: مسائل محوری قدرت و منافع رقابتی در میان گروه‌های اجتماعی مختلف مورد انتقاد قرار گرفته است، اما دارای کاربدهای مختلف به‌ویژه در فرایند توسعه است. چون توسعه بر دگرگونی کل جامعه دلالت داشته که بایستی شامل همه افراد گروه‌های اعضای جامعه به شود. فرایند محوری در این بعد از محرومیت را تعیین هویت تشکیل می‌دهد. دامنه گروه‌های محروم طبق جوامع و دوره‌های مختلف فرق می‌کند و تنوع زیادی در ویژگی‌های محرومیت چندگانه‌شان بر حسب زمان و مکان‌های هنجارهای اجتماعی، اصلاحات ناکارآمد، شوک‌های بازار کار و کالا و تغییرات تکنولوژیک وجود دارد. محرومیت اجتماعی دو بعد اصلی را آشکار می‌سازد:

اولین بعد، فقر ساختاری را در مقابل فقر ذهنی نشان می‌دهد که در آن فرد از روابط، شبکه‌ها و دیون اجتماعی محروم شده است. فقر در این نمونه، بر عضویت گروه تأثیر نمی‌گذارد بلکه برعکس، نتیجه فقدان عضویت گروه به خاطر مهاجرت‌ها، بیماری‌ها و ... است. هزینه حفظ روابط اجتماعی و خدمات برای افراد معین بسیار سنگین است. دومین بعد، تبعیض بر مبنای نظام‌های قواعد و هنجارها است. در حقیقت، این نوع تبعیض، درجه‌بندی میان افراد به حاشیه طرد شده و نزدیک به مرکز را نشان می‌دهد. به این ترتیب، محرومیت بر حسب موقعیت متفاوت بوده

و بر اساس آن میزان دسترسی به منابع مشروط می‌شود (شیانی، ۱۳۸۳: ۴).

بنابراین می‌توان چنین استدلال کرد محرومیت اجتماعی رویکرد جدید حوزه‌ی سیاست اجتماعی به مسئله فقر و نابرابری است البته در بین صاحب‌نظران این حوزه در خصوص ارتباط فقر با محرومیت اجتماعی توافق کامل وجود ندارد. از دیدگاه فیتز پتریک تعریفی که از محرومیت ارائه می‌دهیم بسته به آن دارد که آن را چگونه با فقر در ارتباط قرار دهیم «محرومیت باعث گسسته شدن رابطه افراد با ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی می‌شود و سرمایه اجتماعی را کاهش می‌دهد به بیان دیگر محرومیت راهی برای بیان فقر نسبی است». در این دیدگاه محرومیت اجتماعی به مثابه وجوه مختلف پدیده‌ی اجتماعی واحدی تلقی می‌شود. در دیدگاه دوم محرومیت اجتماعی را به عنوان فرایند جدایی و گسست از بازار کار، اجتماعات و سازمان‌های اجتماعی است. اولی در باب مشارکت است در صورتی که دومی در باب توزیع می‌باشد (فیتز پتریک، ۱۳۸۳: ۱). اگرچه که این دو پدیده در ارتباط با یکدیگر هستند اما نمی‌توان گفت وجوه مختلف یک پدیده هستند. بعضی از شرایط می‌توان گفت که این دو در رابطه علت و معلولی با یکدیگر هستند. در واقع محرومیت اجتماعی زمانی اتفاق می‌افتد که افراد جامعه قادر به مشارکت در اجتماع نباشند و در جایی اتفاق می‌افتد که افراد گروه‌ها به طور غیر ارادی از رصت مشارکت در امور اجتماعی محروم می‌شوند (زاهدی و همکاران، ۱۳۸۷). در این اثر علمی که به بررسی شرایط فرهنگی-اجتماعی ارانه خواهد شد تلاش بر این شده است که ضمن شناسایی دقیق و علمی مبحث محرومیت اجتماعی، ابعاد پشمگیر این مقوله، که شامل تحلیل شرایط زندگی حاشیه‌نشینان، وضعیت معلولین، سالمندان، زنان و کودکان را که نمونه‌ای بارز محرومین اجتماعی در شهرها هستند مورد بررسی قرار داده و تحلیلی تمیینی از این مسئله و موضوع بسیار مهم که در قالب یک اثر علمی جای خالی‌اش احساس می‌شد ارائه دهیم. امید است که توانسته باشیم در حد قابل قبول به هدف نائل شویم.

مصطفی خزایی

زمستان ۹۷

فصل ۱: محرومیت اجتماعی	۱۷
مقدمه	۱۷
مفهوم محرومیت اجتماعی	۱۸
ابعاد محرومیت اجتماعی	۱۹
نظریه‌های محرومیت اجتماعی	۲۳
نظریات کلاسیک	۲۳
نظریه‌های مدرن	۲۴
فضای شهری	۲۸
فضاهای عمومی شهری	۲۹
مناسب‌سازی فضاهای شهری	۳۱
۱- محیط قابل دسترس	۳۱
۲- محیط بدون مانع	۳۱
۳- طراحی‌های قابل دسترس	۳۲
۴- طراحی‌های فراگیر و همه‌شمول	۳۲
۵- فضاهای عمومی شهری زنده و فعال	۳۲
۶- انسان‌گرایی و فضاهای عمومی شهر	۳۲
۷- فضای عمومی شهر و ارتباطات اجتماعی	۳۳
ماهیت و کارکردهای فضاهای عمومی شهری	۳۴

۳۵..... اهمیت و نقش فضاهای عمومی در برنامه‌ریزی شهری

۳۶..... پلورالیسم

۳۷..... پلورالیسم، شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری

۳۸..... پلورالیسم و معماری

۴۰..... ضرورت مشارکت شهروندی در شهرهای امروز

۴۱..... سطوح مشارکت مردمی

۴۳..... فواید مزایای مشارکت مردمی

۴۴..... موانع محدودیت‌های مشارکت مردمی

۴۵..... رویکردهای برنامه‌ریزی؛ بریت شهری در راستای محرومیت اجتماعی

۴۵..... ۱- رویکرد - است فنی در برنامه‌ریزی شهری

۴۷..... ۲- رویکرد حکمرانی - بر شهر

۴۸..... ۳- رویکرد مشارکت اجتماعی

۵۰..... ۴- رویکرد شهرسازی مشارک

۵۱..... ۵- رویکرد توانمندسازی

۵۲..... دیدگاه‌های مشارکتی و مردم‌سالاری در مدیریت شهری

۵۳..... اشکال عدم مشارکت

۵۴..... اشکال مشارکت

۵۴..... نتیجه‌گیری

۵۵..... فصل ۲: فقرا (حاشیه‌نشینان) و شهر

۵۵..... مقدمه

۵۶..... مفهوم حاشیه‌نشینی شهری

۵۸..... انواع حاشیه‌نشینی

۵۸..... دیدگاه‌ها جامعه‌شناختی پیرامون معضل حاشیه‌نشینی

۶۲..... سطوح تحلیلی حاشیه‌نشینی

۶۲	۱- سطح کلان
۶۲	۲- سطح میانی
۶۳	۳- سطح خرد
۶۴	دیدگاه‌های کلان تحلیل حاشیه‌نشینی
۶۴	۱- دیدگاه‌های مسئله‌گرا
۶۵	۲- دیدگاه نیازهای اساسی
۶۶	۳- دیدگاه‌های بنیادگرا
۷۰	حاشیه‌نشینی: عنوان چالشی فراروی توسعه پایدار شهری
۷۲	توانمندسازی و بهسازی مشارکتی، مناسبترین رویکرد حل معضل حاشیه‌نشینی
۷۴	سیمای حاشیه‌نشینی در جهان و ایران
۷۶	ویژگی‌های حاشیه‌نشینی در ایران و جهان
۷۸	پیامدهای کلان حاشیه‌نشینی
۷۸	۱- فرهنگ فقر
۷۸	۲- محرومیت نسبی
۸۰	پیامدهای حاشیه‌نشینی در ایران
۸۰	۱- سیمای نامطلوب
۸۰	۲- پایین بودن سطح بهداشت عمومی و سلامتی
۸۰	۳- فقدان شغل رسمی و درآمد کافی
۸۰	۴- وجود خرده‌فرهنگ‌های خاص مناطق کوچک
۸۱	۵- تراکم جمعیت
۸۱	۶- فقدان یا کم بودن امکانات آموزشی و رفاهی و پایین بودن سطح سواد و تحصیلات
۸۱	۷- اعتیاد
۸۱	۸- منبع و مرکز انحرافات و کج‌روی‌های اجتماعی
۸۱	۹- آشوب‌های اجتماعی
۸۱	۱۰- پیامدهای فرهنگی
۸۲	۱۱- مسکن غیرقابل اطمینان در قبال حوادث طبیعی

۸۲	۱۲- پیامدهای روان‌شناختی.....
۸۲	۱۳- پیامدهایی برای مدیریت شهری.....
۸۲	نتیجه‌گیری.....
۸۳	فصل ۳: زنان و شهر.....
۸۳	مقدمه.....
۸۵	نظریات حقوق شهروندی در راستای مطالبات زنان.....
۸۵	۱- بی. ای. مارشال.....
۸۶	۲- شهروندی در نظریات پست‌مدرن.....
۸۶	۳- نظریه تریس مایون یانگ.....
۸۷	۴- نظریه فمینیستی.....
۸۹	دیدگاه‌های مربوط به «راحت» محیط‌های شهری.....
۹۱	موانع و مشکلات زنان در «معافان».....
۹۱	الف: موانع فیزیولوژیکی و شخصی.....
۹۱	ب: موانع فرهنگی.....
۹۲	ج: موانع اجتماعی.....
۹۲	د: موانع اقتصادی.....
۹۳	رویکردهای مبتنی بر جنسیت و برنامه‌ریزی شهری.....
۹۴	رویکرد جغرافیای فمینیستی.....
۹۶	رویکرد جغرافیای عدالت جنسیتی.....
۹۷	شهر دوستدار زن.....
۹۷	مفاهیم بنیادین شهر دوستدار زنان.....
۹۸	۱- برابری جنسیتی و خشونت علیه زنان.....
۹۸	۲- منشور اروپایی زنان.....
۱۰۱	تجربیات جهانی شهر و زنان.....
۱۰۱	۱- پروژه شهر فراگیر، مونترال کانادا.....

۱۰۳	۲- پروژه شهر دوستدار زن؛ سئول کره جنوبی
۱۰۵	۳- برنامه شهر دوستدار زن استانبول
۱۰۵	۴- پروژه زنان و شهر ۲
۱۰۶	دیدگاه‌های مکمل شهر دوستدار زن در مدیریت و برنامه‌ریزی شهری
۱۰۶	۱- کیفیت زندگی
۱۰۷	۲- رویکرد سیستمی در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری
۱۰۸	۳- رویکرد توسعه پایدار و شهر دوستدار زن
۱۰۹	عوامل و موانع ارتباطی شکل‌گیری ایده شهر دوستدار زن در ایران
۱۰۹	۱- مسائل زنان در برنامه‌های توسعه کشور
۱۱۱	۲- زنان و مدیریت شهری ایران
۱۱۲	۳- سیاست‌گذاری‌های فرهنگی
۱۱۴	۴- جنبش‌ها، انجمن‌ها و سازمان‌های غیردولتی
۱۱۶	راهبردها و برنامه‌های ایجاد شهر دوستدار زن
۱۱۸	نتیجه‌گیری
۱۲۱	فصل ۴: سالمندان و شهر
۱۲۱	مقدمه
۱۲۲	مفهوم سالمندی
۱۲۳	نظریه‌های پیرامون سالمندی
۱۲۳	۱- دیدگاه روانشناسی
۱۲۴	۲- فرهنگ سالمندی
۱۲۴	۳- دیدگاه زیست‌شناسی
۱۲۶	نظریه فرانوگرایی (پست مدرنیسم) و سالمندی
۱۲۶	نظریه‌های جامعه‌شناختی پیرامون سالمندی
۱۲۶	۱- نظریه دل‌کندن
۱۲۷	۲- نظریه فعالیت

- ۱۲۷ ۳- نظریه استمرار
- ۱۲۷ ۴- نظریه تعاملی
- ۱۲۸ ۵- نظریه‌ی تبدلات اجتماعی
- ۱۲۹ تحولات جمعیت سالمندان در جهان
- ۱۳۰ تحولات جمعیت سالمندان در ایران
- ۱۳۱ مناسبات سالمندان و فضاهای شهری
- ۱۳۱ ۱- وابستگی ویژه به فضای محله و واحد همسایگی
- ۱۳۱ ۲- فایده استفاده از فضاهای شهری برای سالمندان
- ۱۳۲ ویژگی های فضاهای شهری دوستدار سالمند
- ۱۳۲ ۱- آشنایی
- ۱۳۲ ۲- خوانایی
- ۱۳۲ ۳- قابل تشخیص به (وجه ای)
- ۱۳۳ ۴- امنیت
- ۱۳۳ ۵- در دسترس بودن
- ۱۳۳ ۶- راحتی
- ۱۳۴ مؤلفه های شهر دوستدار سالمند
- ۱۳۵ ۱- فضاهای بیرونی و ساختمان ها
- ۱۳۵ محیط پاکیزه و خوشایند
- ۱۳۵ فضاهای سبز
- ۱۳۶ فضاهای استراحت
- ۱۳۷ پیاده‌روهای ایمن
- ۱۳۸ عبور از عرض خیابان
- ۱۳۸ دسترسی
- ۱۳۹ محیط امن
- ۱۳۹ کیفیت ساختمان
- ۱۴۰ توالت‌های عمومی مناسب
- ۱۴۰ خدمات به سالمندان در فروشگاه‌ها

۱۴۰	آشنایی با محیط
۱۴۱	خوانایی
۱۴۱	۲- حمل و نقل
۱۴۲	در دسترس بودن
۱۴۲	توانایی پرداخت هزینه
۱۴۲	اطمینان از ارائه منظم خدمات
۱۴۲	مقصد سفر
۱۴۲	وسایل نقلیه دستدار سالمند
۱۴۳	ایستگاه
۱۴۳	رانندگان سالمند
۱۴۳	۳- مسکن
۱۴۴	قیمت مسکن
۱۴۴	امکانات ضروری
۱۴۴	طراحی
۱۴۴	ارتباط با اجتماع و خانواده
۱۴۴	قدرت انتخاب
۱۴۵	محیط زندگی
۱۴۵	۴- مشارکت اجتماعی
۱۴۵	فرصت‌های قابل دسترسی
۱۴۵	تنوع فرصت‌ها
۱۴۶	اطلاع از فعالیت‌ها و رویدادها
۱۴۶	ارتباط با سایر گروه‌های سنی، فرهنگی، اجتماعی
۱۴۶	۵- احترام و شمول اجتماعی
۱۴۶	۶- مشارکت مدنی و اشتغال
۱۴۶	۷- اطلاعات و ارتباطات
۱۴۶	اطلاعات درست در زمان درست
۱۴۷	ارائه اطلاعات به‌صورت قابل فهم برای همه

۱۴۷ ۸- خدمات پزشکی-بهداشتی

۱۴۸ تجارب جهانی شهر دوستدار سالمند

۱۴۸ انگلستان

۱۵۰ آمریکا

۱۵۱ ژاپن

۱۵۱ ملوین

۱۵۲ فیلیپین

۱۵۳ سایر کشورها

۱۵۳ چار داخلی

۱۵۳ قاین

۱۵۵ کرج

۱۵۷ شیراز

۱۵۸ اهداف کلی طرح ایجاد شهر دوستدار سالمند

۱۵۹ نتیجه‌گیری

۱۶۱ فصل ۵: کودکان و شهر

۱۶۱ مقدمه

۱۶۲ مفهوم کودک

۱۶۳ کودک از دیدگاه‌های مختلف

۱۶۴ کودک در کنوانسیون جهانی

۱۶۵ رویکردهای مختلف به کودک در کشورهای جهان

۱۶۵ کودک و نیاز به طبیعت

۱۶۶ تاریخچه شهر دوستدار کودک

۱۶۶ اساس‌نامه شهرهای دوستدار کودک

۱۶۷ دلایل ایجاد شهرهای دوستدار کودک

۱۶۷ ابعاد مختلف شهر دوستدار کودک

۱۶۷	۱- کودک و نظام فعالیت و کاربری
۱۶۸	۲- کودک و نظام فرم کالبدی
۱۷۰	۳- کودک و نظام دسترسی
۱۷۰	۴- کودک و نظام فضاهای همگانی
۱۷۱	مناسبات فضای شهر و کودک
۱۷۵	حضور کودک در فضای شهری
۱۷۶	ایمنی و امنیت کودک در شهر
۱۷۸	فضای شهری و آموزش کودک
۱۷۸	تأثیر محیط در شکل‌گیری شخصیت کودک
۱۷۹	نقش فضاهای شهری در شکل‌گیری کودک
۱۷۹	فضای شهری مطلوب برای کودک
۱۸۱	تجربیات جهانی فضاهای شهری دوستدار کودک
۱۸۱	موزه کودکان هوستون
۱۸۲	محوطه بازی و موزه علوم کید پاور
۱۸۳	محوطه بازی و موزه کودکان هوما تسو
۱۸۳	محدودیت‌های توسعه شهر دوستدار کودک در ایران
۱۸۴	ضعف ساختار نظام مدیریتی
۱۸۴	نبود ضوابط و مقررات جامع
۱۸۴	راهبردها و سیاست‌های پیشنهادی برای مناسب‌سازی فضاهای شهر دوستدار کودکان در ایران
۱۸۴	۱- توجه به ویژگی‌ها و ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و هویتی مناطق مختلف شهر
۱۸۴	۲- توجه به مناسب بودن مکان جهت طراحی فضای مختص کودکان
۱۸۵	۳- توجه به نیازهای کودکان در استفاده از فضا
۱۸۵	۴- انعطاف‌پذیری در طراحی تجهیزات و فضای بازی کودکان
۱۸۵	نتیجه‌گیری

۱۸۷	فصل ۶: معلولین و شهر
۱۸۷	مقدمه
۱۸۸	معلول و معلولیت
۱۸۸	تفاوت معلولیت و ناتوانی
۱۸۸	تاریخچه‌ی معلولیت
۱۹۰	انواع معلولیت
۱۹۰	معلولان ذهنی
۱۹۰	معلولان جسمی
۱۹۰	۳- معلولان اجتماعی
۱۹۰	گروه‌بندی معلولان جسمی
۱۹۲	سیمای آماری جمعیت معلولین
۱۹۲	نیازهای معلولان جسمی
۱۹۳	مصوبات بین‌المللی برای معلولین
۱۹۵	اصول مجامع عمومی بین‌المللی برای معلولان
۱۹۵	۱- عادی‌سازی
۱۹۶	۲- توان‌بخشی
۱۹۶	۳- وقت آزاد
۱۹۷	فلسفه برابرسازی فرصت‌ها برای معلولین
۱۹۸	ورزش و تفریح، معلولین
۱۹۸	معلولان و شهر
۲۰۰	فضاهای عمومی شهری و معلولین
۲۰۰	موانع حضور معلولان در فضای شهری
۲۰۰	۱- موانع روحی
۲۰۱	۲- موانع فیزیکی

تأثیرات نامطلوب کیفیت‌های محیط در سلامت روانی معلولین	۲۰۲
۱- تنش	۲۰۳
۲- وحشت	۲۰۴
۳- موانع حرکتی	۲۰۴
۴- آلودگی‌های بصری	۲۰۵
۵- آلودگی‌های صوتی	۲۰۵
۶- آلودگی‌های شامه	۲۰۵
۷- ازدحام	۲۰۶
مناسب‌سازی فضای شهری در راستای نیاز معلولین	۲۰۷
برنامه‌ریزی شهری و معلولین	۲۰۷
فرایند مناسب‌سازی فضای شهری معلولین در ایران	۲۰۸
نتیجه‌گیری	۲۱۰
واژگان	۲۱۳
منابع	۲۱۵